

ISSN 2409-6806

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Центр дослідження історії Волині

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Історичні науки»

ВИПУСК 35

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2024

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Юрій Пишеничний</i> ДУБЕНСЬКА ВОЛОСТЬ ТА ЇЇ ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА ВІД ДОБИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ ДО СЕРЕДИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ	6
<i>Микола Близняк</i> РЕНТА МІЩАН ВОЛИНИ У ХVІІІ СТОЛІТТІ	19
<i>Геннадій Кучеров, Анатолій Скрипник</i> ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА СІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1917–1918 РР.)	37
<i>Віта Лісова</i> СКЛАДОВІ КОМУНІКАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ КДБ УРСР НАПЕРЕДОДНІ СЕРПНЕВОГО ПУТЧУ ДКНС 1991 РОКУ	43

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Віктор Атаманенко</i> ПЕРВИННІ ПОБОРОВІ РЕЄСТРИ ЗВЯГЕЛЬСЬКОЇ ВОЛОСТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІ СТ.	54
<i>Григорій Самойленко</i> ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО КОБЗАРСТВА ОЛЕКСАНДР МАЛИНКА – ВИПУСКНИК ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА В НІЖИНІ	71
<i>Володимир Мирош</i> ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ БОГДАНА БАРВІНСЬКОГО: РОКИ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ СТУДІЙ	79
<i>Лариса Головата</i> ПЕРЕСЕЛЕНЧИЙ РУХ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ НА ШПАЛЬТАХ РЕГІОНАЛЬНОЇ ГАЗЕТИ «ХОЛМСЬКА ЗЕМЛЯ» (1943–1944)	86
<i>Михайло Лашко, Уляна Назимок, Юлія Голубнича-Шленчак</i> ГРІНЧЕНКІАНА ВОЛОДИМИРА ШАЯНА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПІСУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» (1963–1964)	94

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Володимир Марчук</i> ДЕМОГРАФІЧНА СТРУКТУРА СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ПРИКОРДОННИХ ПОВІТІВ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ	103
<i>Тетяна Омельчак</i> СТРУКТУРА РЕМІСНИЧОГО ВИРОБНИЦТВА РІВНОГО У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 РР.)	114

<i>Роксолана Мазурок, Андрій Смирнов</i> ДІЯЛЬНІСТЬ КУРАТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГУ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	123
<i>Володимир Трофимович, Лілія Трофимович</i> З ІСТОРІЇ ПІДТРИМКИ ЗАКОРДОННИМИ ЦЕНТРАМИ ОУН ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УРСР У 1970-ТІ РОКИ	130
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	139

Отримано: 27.02.2024

Прорецензовано: 03.03.2024

Прийнято до друку: 11.03.2024

e-mail: m.lashko@kubg.edu.ua

u.nazymok.asp@kubg.edu.ua

y.holubnycha-shlenchak@kubg.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2024-35-94-101

Лашко М., Назимок У., Голубнича-Шленчак Ю. Грінченкіана Володимира Шаяна на сторінках часопису «Визвольний шлях» (1963–1964). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2024. Вип. 35. С. 94–101.

УДК: [929:82-051]:070

Михайло Лашко, Уляна Назимок, Юлія Голубнича-Шленчак

ГРІНЧЕНКІАНА ВОЛОДИМИРА ШАЯНА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» (1963–1964)

У статті подано огляд матеріалів, присвячених постаті Бориса Грінченка, опублікованих у 1963–1964 рр. на сторінках часопису «Визвольний шлях» – суспільно-політичного та науково-літературного журналу української діаспори. Висвітлено внесок у справу популяризації та збереження фактично забороненого в СРСР імені українського діяча, особливості роботи автора статей В. Шаяна над матеріалами для видання.

Розкрито основні напрями діяльності Б. Грінченка, які описав В. Шаян у своїх матеріалах про нього, стильові особливості та високий літературний рівень статей.

Ключові слова: Борис Грінченко, Володимир Шаян, «Визвольний шлях», діаспорна преса, грінченкіана.

Mykhailo Lashko, Uliana Nazymok, Yuliia Holubnycha-Shlenchak

VOLODYMYR SHAIAN'S GRINCHENKIANA PUBLISHED IN THE «LIBERATION PATH» («VYZVOLNYI SHLIAKH») MAGAZINE (1963–1964)

The article presents the review of materials about Borys Grinchenko published in 1963–1964 in the «Liberation Path» («Vyzvolnyi Shliakh») magazine – Ukrainian diaspora's magazine about Ukrainian social, political, scientific and literature life. It is marked the involvement of the published materials and its author Volodymyr Shaian's editorial work in restoration of the Borys Grinchenko's name as great Ukrainian writer that was forbidden and in fact unknown in USSR.

It is highlighted the major themes of Borys Grinchenko's work in different genres touched in analyzed materials, Volodymyr Shaian's author's stylistic features, high literary level, expressive national position and profound experience for the popular of Borys Grinchenko's name.

Volodymyr Shaian's articles also examines Borys Grinchenko's work in public education field and relationships with other well-known public persons in the late XIX – early XX century.

It shows Borys Grinchenko's national ideological principles and beliefs, common and different features between him and other partners in the main goals of national education. Volodymyr Shaian's historiographical analysis of Borys Grinchenko's pedagogical and enlightening activity is made on the basis of chronological and problem-topical approaches. The main periods of Borys Grinchenko's life and activity are distinguished. The peculiarities of study of Borys Grinchenko's life and activity by his contemporaries, Soviet and foreign, emigrant and Ukrainian scholars are stated. It has been determined that named materials published in the «Liberation Path» («Vyzvolnyi Shliakh») magazine – a valuable source for understanding Borys Grinchenko's social and editorial views. Based on these unknown published materials, the research examines also Volodymyr Shaian's contribution into the history of literature as well as national culture.

Keywords: Borys Grinchenko, Volodymyr Shaian, «Liberation Path» («Vyzvolnyi Shliakh»), Ukrainian diaspora, Grinchenkiana.

Ім'я ученого-енциклопедиста Бориса Грінченка, тривалий час було під заборонаю в СРСР. Але водночас знаходило висвітлення у статтях українських учених у зарубіжній еміграційній пресі й інколи в мемуарах сучасників. До таких джерел слід віднести часопис «Визвольний шлях» на сторінках якого побачила світ ювілейна розвідка Володимира Шаяна про Б. Грінченка [11–14]. Очевидно,

що, змальовуючи життєписи національних героїв, автор хотів піднести національний дух українського народу, пробудити його до такого потрібного на той час національного визволення.

На сьогодні в періодичних виданнях незалежної України означена проблема не знайшла належного висвітлення, що пояснюється як умовами та обставинами друкування журналу в еміграції та діаспорі, так і загальним станом вивчення української зарубіжної преси. У дисертації Т. Дорохіної (2006) та працях Г. Герасимової (2021) згадану тему висвітлено дуже поверхово, що й спричинило проведення цього дослідження. Пояснюється це тим, що тривалий час про часопис часто нічого не знали навіть фахівці-історики, адже література «націоналістичного спрямування» перебувала під забороною в СРСР. Лише інколи такі матеріали згадувалися в окремих публікаціях радянських дослідників, але винятково в дусі критики буржуазно-націоналістичного елемента, фальсифікацій історії або викривлення радянської дійсності.

У радянський період (кінець 1920-х років) творча спадщина Б. Грінченка здебільшого висвітлювалася заангажовано і негативно. Проте в 1950-60-х роках з'явилися поодинокі дослідження, які, незважаючи на реабілітацію письменника, хрущовську «відлигу» і певні пом'якшення (друкування окремих літературних творів, репринтне перевидання «Словаря української мови» (1958 р.), все-таки тяжіли до офіційної позиції радянської держави і партії, характеризувалися тенденційністю та заідеологізованістю, внаслідок чого висвітлення діяльності Б. Грінченка зазнавало деформацій.

Протилежне спрямування мали праці вчених закордону та еміграції, які вирізнялися відсутністю тенденційності, притаманної радянським джерелам. Саме до таких джерел належить і цикл статей «Життя і творчість Бориса Грінченка», написаних видатним українським істориком, філософом, письменником, перекладачем та громадським діячем В. Шаяном (1908–1974), які побачили світ на сторінках часопису «Визвольний шлях» у 1963–1964 рр. Очевидно, що автор не випадково обрав саме цей часопис. На той час «Визвольний шлях» перетворився на потужний суспільно-політичний та науково-літературний журнал, що був зорієнтований на широку українську громадськість за кордоном і поширювався на теренах багатьох країн Західної Європи та Америки.

За своїм профілем часопис був виданням універсального спрямування (статті, матеріали та документи різноманітної суспільно-політичної тематики, розвідки з низки соціально-гуманітарних дисциплін, белетристика, поезія, переклади, хронікальна інформація, огляди), що й зумовило публікування циклу про життя Б. Грінченка з метою донести інформацію до якнайширшого кола читачів.

Дати публікації обрано цілеспрямовано, оскільки в 1963 р. виповнювалося 100 років від дня народження Б. Грінченка. Розглянемо їх докладніше. Так, цикл «Життя і творчість Бориса Грінченка» складається з п'яти публікацій, що охоплюють п'ять номерів журналу з 1963 по 1964 рік. У них докладно розглянуто біографію діяча, дано оцінку його літературної творчості та громадської діяльності, проаналізовано місце письменника в політичній історії України.

Перша публікація побачила світ у 1963 р. Вона знайомить читачів із біографічною розвідкою В. Шаяна про Б. Грінченка. Автор поділив її хронологічно на п'ять підрозділів відповідно до періодів діяльності Б. Грінченка: «Рання молодість», «Велика проба», «Учитель і просвітитель», «Чернігівське видавництво», «В столиці України», «Трагедія Грінченка». Зазначимо, що для написання розвідки автор використав джерела 10-20-х років ХХ ст., які були заборонені в СРСР і на той час уже становили бібліографічну рідкість. Зокрема, перша публікація містить цікаві факти про дитинство та родину діяча, а також про те, що родинна атмосфера, в якій ріс хлопець, була російською. Мати Б. Грінченка Поліксенія Літарьова як етнічна росіянка зовсім не знала української мови, а батько, як типовий поміщик, хоч і вважав себе українцем, але цурався рідної мови й розмовляв українською лише із селянами. Отже, як зазначає автор, «не в рідній хаті одержав молодий Грінченко основу до пробудження в ньому національної свідомості» [11, с. 1287]. Рано навчившись читати й писати, він відкрив для себе світ літератури, куди поринув з головою.

Не оминув В. Шаян і поворотного моменту в житті Б. Грінченка – прочитання «Кобзаря», враження від якого «перекрило всі враження, які він досі мав від книжок» [11, с. 1289]. Саме цей факт, за словами автора, є тим фундаментом, на основі якого в юного Бориса відбулося «справжнє пробудження до ідейно-національного життя» [11, с. 1289].

У другому підрозділі «Велика проба» автор наводить інформацію про арешт та півторамісячне ув'язнення 17-річного Б. Грінченка за читання нелегальної літератури. Попри всі допити юнак виявив неабияку силу духу і героїзм, не видавши товаришів, чим здобув велику повагу серед ровесників. За словами В. Шаяна, незважаючи на те, що майже півтора місяця Б. Грінченка тримали

на допитах як справжнього політичного злочинця, він не тільки не зламався, а й виявив надзвичайну стійкість: «... його постава у в'язниці багато краща, ніж постава деяких студентів у процесі Кирило-Методіївців, що було свідченням високої ідейності та непохитної твердості молодого характеру» [11, с. 1290]. І тут же автор ставить стійкість юнака як приклад тогочасній молоді: «Грінченко вже готовий до життя, до справжнього історичного чину й подвигу як борець за соціальне й національне визволення. Молодь, що у двадцятих роках цього століття брала масову участь у визвольних організаціях УВО чи ОУН, по суті повторювала великий приклад молодого Грінченка ще із кінця минулого століття» [11, с. 1290]. До таких порівнянь В. Шаян удався не випадково, адже теми відродження незалежності та державності, визволення від російського панування на той час були для України надзвичайно актуальними.

В'язниця перекреслила плани на подальші перспективи навчання, але Б. Грінченко повертається до Харкова, де, працюючи писарем і живучи в хаті чоботаря, посилено займається самоосвітою і врешті складає екстерном іспит на звання народного вчителя. Тут йому довелося зіткнутися з усіма труднощами тогочасної вчительської роботи. Незважаючи на те, що юнакові дісталася найгірша школа в повіті, він не опустив рук, а йшов наміченим шляхом. Познайомившись у 1883 р. на Зміївських курсах з учителькою Марією Гладиліною і згодом одружившись із нею, Б. Грінченко, за влучним порівнянням автора, «разом з нею пізнає і ділить долю й долю благородного учительського фаху, присвячується цій праці із усією свідомістю її важливості, як праці, що дає тривалий фундамент для національного пробудження. Він трактує учительську працю як покликання і обов'язок у Скородинському смислі цього слова... як необхідну підготовку молодого покоління до національного визволення» [11, с. 1292].

Діячеві довелося на власному досвіді відчути царську політику заборон української мови та книги. На той час, коли за одне вживання української мови в школі можна було отримати заслання до Сибіру, Б. Грінченко таємно вчив дітей рідною мовою, розуміючи, що наражає себе на небезпеку. Аналогічна ситуація була і в 1960-х роках, коли писалася стаття В. Шаяна. Більшовики діяли тими ж методами, відбираючи рідну мову в школярів, як і царські жандарми.

За визначенням В. Шаяна, Б. Грінченко «був українським націоналістом». На означення свого народу він уживав у своїй поезії слово «нація», бо бажав, щоб він (народ) справді став свідомою державною нацією, а не тільки етнографічним поняттям. Грінченко добре пізнав загарбницьку природу Москви і в своїх поемах перестерігав перед будь-яким примиренням з Москвою, поширював той самий клич, що і націоналіст Шевченко: «Вставайте, кайдани порвіте!» [11, с. 1294]. Ця теза не втратила актуальності й у наш час, особливо на тлі загарбницької війни росії.

Не оминув автор і національно-виховного характеру поезії Б. Грінченка, де той «важкою працею і рівночасно поетичним словом здійснює процес «виціджування крові раба». Велика кількість його поезій присвячена цій боротьбі з рабством у різних його виглядах [11, с. 1295].

Підсумовуючи інформацію про вчителювання, досягнення діяча на ниві просвіти та боротьби за пробудження національної самосвідомості, В. Шаян віддає належне і його здобуткам у цій царині, що створили підґрунтя для національно-визвольних змагань: «Грінченко перейде в історію України як Титан праці серед народної гущі, з тою самою піонерською, а одночасно й бойовою настановою, яка далі в історії буде питома українському націоналізмові і його ролі серед селянських мас. Він не був «просвітлянином» у якомусь звуженому сенсі цього слова, ширив національну свідомість через просвіту і разом із просвітою. І тут він був великим піонером, бо мав багато важчі умовини, ніж український націоналізм уже після першого пориву до національної революції в 1917–21 роках» [11, с. 1295].

Описуючи Чернігівський період діяльності Б. Грінченка, автор акцентує увагу читачів на видавничій і музейній діяльності просвітника та на його постійній боротьбі з цензурними заборонами української мови. Незважаючи на всі труднощі, Б. Грінченко все-таки видавав власним коштом народопросвітні книжки. Отримавши від мецената Івана Череватенка 1000 карбованців на видання книжок для народу, Б. Грінченко, за висловом В. Шаяна, «безкорисно й самовідрено видав за ці гроші 50 книжечок, загальним накладом – 200 000 примірників» [11, с. 1297].

Не оминув увагою В. Шаян і заслуг просвітника в галузі українського музейництва. Станом на 60-ті роки про музейну діяльність Б. Грінченка в Чернігові майже не було інформації. Останні публікації, де згадувалося про участь Бориса та Марії Грінченків у впорядкуванні музею Тарновського, вийшли в 1928 р. [5]. Високо оцінив автор і «Каталог експонатів Музею української

старовини В. Тарновського», над яким працювали Борис та Марія Грінченки і який містив опис більшості експонатів.

Переїхавши до Києва, тодішнього осередку політичного і визвольного руху, Б. Грінченко стає його активним учасником. З Києвом пов'язана і фундаментальна праця «Словарь української мови». Тут В. Шаян наголошує, що всю роботу з упорядкування словника просвітник виконав сам: «...в державі таку працю виконують академії або більші групи вчених, що мають у своєму розпорядженні відповідні бібліотеки і цілий апарат для наукової праці. Б. Грінченко працював над словником кілька років, у 1907–1909 роках словник появився друкованим виданням. Це справді велика праця Грінченка, завдяки якій маємо один з основоположних словників, що й до сьогодні є основою українського словництва» [11, с. 1299]. Оцінюючи словник, автор зазначає, що його актуальність не втратила свого значення й у 1963 р. на момент написання розвідки: «...саме сьогодні ще краще дооцінюємо і розуміємо значення праці Грінченка і саму монументальність його 4-томового словника, що став заборолом української мови, словом на сторожі» [11, с. 1301]. Згадує також і критику словника з боку радянської влади, маючи на увазі передусім передмову до репринтного видання 1958 р., де йшлося про «антирадянські» погляди упорядника словника: «При критичному використанні цього видання треба враховувати ідеологічні позиції Б. Д. Грінченка з проявом націоналістичних настанов» [3, с. 7].

Автор нагадує і про сумну долю редакторів перевиданих у 1927–1929 рр. томів «Словника», багатьох з яких було заарештовано й розстріляно. Цим він ще раз підкреслює боротьбу радянської влади проти української мови.

Київський період життя Б. Грінченка був часом тяжких життєвих випробувань, але втрата єдиної доньки та онука не зламала його, і він продовжував жити працею, боротьбою, високими ідеалами і силою духу.

Одним із найвизначніших досягнень Б. Грінченка в цей період, на думку В. Шаяна, є заснування товариства «Просвіта» в Києві на зразок подібних товариств у західноукраїнських землях. На думку автора, «така просвітня праця була підготовкою ґрунту для політичного пробудження чи, може, й самого політичного фронту» [11, с. 1301].

У кінці розвідки В. Шаян зазначає: «Оглядаючи спадщину Грінченка, трудно повірити, що він помер, маючи тільки 47 років. Трудно уявити собі вірнішу службу на фронті народної просвіти, національного пробудження, боротьби за українське слово і культивування української літератури. Трудно уявити собі інтенсивніше самоспалювання власного життя на вівтарі українського ідеалізму» [11, с. 1303].

Наступну частину циклу, опубліковану в першому номері журналу за 1964 р., В. Шаян присвятив огляду літературної та наукової діяльності Б. Грінченка. Починає її автор бібліографією письменника, щоб читач, «познайомившись з бібліографією його величезної творчої спадщини, мав бодай приблизну уяву про розміри титанічної праці Грінченка» [12, с. 59]. Ця розвідка була унікальною, оскільки знайомила читачів із працями, які на той час уже були бібліографічною рідкістю, а в СРСР і взагалі підлягали забороні. Але на відміну від СРСР в автора була унікальна можливість опрацювати фонди з Бібліотеки Британського музею в Лондоні, де зберігалися рідкісні видання та першодруки Б. Грінченка. Тут на основі опрацювання архівних джерел нами зроблено відкриття, що В. Шаян скористався плодами праці М. Грінченко, яка у свій час доклала значних зусиль для поширення творів чоловіка в різних видавництвах та бібліотеках за кордоном.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається рукопис «Кому які книжки послано», котрий свідчить, що, поширюючи творчу спадщину чоловіка, М. Грінченко налагодила доволі широкі зв'язки з різними культурно-освітніми установами (бібліотеки, просвітні товариства, видавництва тощо). З цього документа дізнаємося, що протягом 1910–1914 рр. М. Грінченко відправила десятки книжок до видавництва «Ukrainische Rundschau» (Відень), Женевської бібліотеки, Бібліотеки Британського музею в Лондоні, Публічної бібліотеки м. Нью-Йорка, Бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові тощо [4]. Тому можна з упевненістю сказати, що М. Грінченко таким чином зберегла спадщину чоловіка для прийдешніх поколінь, що й підтвердив випадок з В. Шаяном.

На початку огляду бібліографії Грінченкіани автор наголосив і на тому факті, що у праці «Художня література, видана в Україні за 40 років (1917–1957)» після 1931 р. твори Б. Грінченка не згадуються взагалі, що якраз і збігається із заборонаю його творчості в СРСР.

У переліку праць біографічного характеру В. Шаян наводить збірник С. Єфремова «Над могилою Бориса Грінченка» 1910 р., наголошуючи, що це основний твір для дослідників біографії Б. Грінченка та прекрасний вінок на його могилу, як свідчення пошани сучасників [12, с. 59]. Також у списку названо й такі праці: «Борис Грінченко. Про його життя та діла» С. Єфремова (1911); збірник «На могилу Бориса Грінченка» (1910); біографія «Життя та праця Бориса Грінченка» М. Плевако (1911); «Учителювання Бориса Грінченка» Д. Пісочинця (1910) та «Борис Грінченко. Нарис його життя та діяльності» П. Стебницького (1920). Для радянського читача ці книги були недоступними через політичну неблагонадійність їхніх авторів. Так, С. Єфремова репресували ще 1929 р. за справою СБУ, а перший біограф діяча М. Плевако був заарештований у 1937 р. і помер на засланні 1941 р.

Аналізуючи основні видання художніх творів Б. Грінченка, В. Шаян наголошує, що деякі з них зазнавали цензурних переслідувань. Він також наводить і укладений ним список редагованих Б. Грінченком альманахів та його перекладів, наукових праць, розвідок, публіцистичних, педагогічних і науково-популярних праць.

У коментарі до переліку наукових праць Б. Грінченка автор укотре наголошує на переслідуваннях української мови в Російській імперії, де діяла сувора заборона друкувати наукові книжки українською мовою: «...тому й наукові праці Б. Грінченка могли виходити тільки по-московськи. Збірки етнографічних матеріалів писались українською мовою, тільки заголовки мусіли бути московські. Саме тому, що українська мова в науковій літературі була заборонена, майже кожний український письменник чи вчений уважав за свій обов'язок збирати і видавати народні пісні, перекази, думи, оповідання і т. п., щоб таким способом зберігати й українську мову» [12, с. 64].

Насамкінець В. Шаян наголошує на унікальності даної книгозбірні та необхідності її збереження, адже «названі вгорі праці є сьогодні незвичайно рідкісними, але зберігаються у Британському музеї. Цей єдиний у своїм роді збірник праць Грінченка, що має разом 2 637 сторінок друку, варто сфотографувати для наших наукових установ» [12, с. 64]. Наведена В. Шаяном бібліографія праць Б. Грінченка була на той час унікальною, адже містила інформацію про раритетні видання, які подекуди були відкриттям навіть для самого автора розвідки.

Передостанньою частиною циклу є третій розділ «Ідеологізм у творчості Грінченка», де В. Шаян окреслює роль його літературної діяльності на ідеологічно-творчій арені [12, с. 157-158]. Він відзначив «дуже характеристичний факт не тільки для творчості Б. Грінченка, а взагалі для історії українського національного відродження, що воно (відродження) починається... саме з української літератури» [12, с. 158]. На думку автора, саме українське національне відродження починалося з української філософії, ідеології, висловленої в літературі. І з цього факту випливала висока місія тогочасної української літератури.

Не оминув В. Шаян і теоретичних праць та статей суспільно-політичного спрямування, які віддзеркалюють ідеологічні позиції Б. Грінченка щодо актуальних питань доби, зокрема ставлення до національної та інтернаціональної ідеї. Цій проблемі присвячена праця «Національна та інтернаціональна ідея» [1], де Б. Грінченко засуджує національно-нігілістичні тенденції соціалістів. Різко виступає Б. Грінченко і проти марксистів, причому, за висловом В. Шаяна, «дуже оригінальним способом демаскує Маркса як шовініста, котрий вважав (цитуюмо за Грінченком), «що треба ще «кривавої боротьби і терору, незважаючи на ні на що, щоб винищити слов'янство» [12, с. 165]. Звичайно, згадана праця Б. Грінченка також була під забороною в СРСР, адже виявляла Маркса як ненависника слов'ян і ставила московських ідеологів марксизму в глухий кут.

В. Шаян наводить і висновок Б. Грінченка зі згаданої праці, котрий є актуальним і нині: «Для добра людськості треба вільних і самосвідомих національностей» [12, с. 166]. Цим автор засвідчив ідеологічні позиції діяча. Також робить наголос і на тому, що Б. Грінченко чітко розрізняв націоналізм поневолених, волелюбних націй і націоналізм націй імперіалістичних, загарбницьких.

На завершення статті В. Шаян наводить цитату головного героя повісті Б. Грінченка «На розпутті» Демида, що теж не втратила актуальності й нині: «Ще більше праці, ще більше пильности, і вже недалеко буде той час, коли нам нічого й нікого буде боятися, бо станемось ми культурною силою... З'єднаємось і будьмо певні, – тоді складемо ми з себе таку силу, що здолає вона перемогти всі перешкоди і високо підняти і назавсіді твердо й непорушно поставити дорогий нам – завжди демократичний – національний прапор!» [12, с. 167]. Отже, цитата чітко віддзеркалює погляди самого Б. Грінченка.

Як висновок автор висловлює думки, суголосні нашому сьогоденню. Так, у той час, як «московського шовініста Достоевського друкують як великого письменника «великого русского народу», то оборонців поневоленої нації, які захищають свій нарід від московського розбишацтва, класифікують як «шовіністів», «національних бандитів», характеризують найгіршими епітетами зі словника московсько-більшевицької лайки і брехні» [12, с. 168]. За висловом В. Шаяна, наслідки від такої антиукраїнської політики московського більшовизму є непоправними: «Величезних, незмірених і незліченних ударів та кривд зазнала українська нація від московського більшовизму... Не один Грінченко засуджений, багато українських письменників засуджено на «заслання», навіть по їх смерті, обезкровлено, скастровано їх творчість відповідно до смаку і вподоби московських окупантів» [12, с. 168].

Насамкінець автор приводить читачів до єдиного правильного висновку, актуального як тоді, так і сьогодні: «...всі жахливі кривди фізичного і ще огиднішого духового народовбивства можуть бути вирівняні, хоч ніколи не направлені, тільки знищенням московської імперії і відновленням власної суверенної Української держави» [12, с. 168].

Передостанньою і дещо відособленою публікацією циклу є стаття «Містерія могили Тараса Шевченка», присвячена участі Б. Грінченка в політичній історії України та його ролі у створенні й діяльності «Братства тарасівців», першої політичної організації наддніпрянських українців, яка всерйоз ставила за мету здобуття Україною самостійності. В. Шаян називає цей період «апогеєм його життя... найважливішою подією в житті Б. Грінченка, яка мала тісний, наочний зв'язок з історією України» [13, с. 271]. Це й не дивно, адже саме Б. Грінченко, за твердженням А. Жуковського, був разом з І. Липою та М. Міхновським співзасновником братства. Ідеологію братства, члени якого знаходили політичні орієнтири в житті і творчості Т. Шевченка, найповніше розкрив Б. Грінченко в «Листах з України Наддніпрянської» адже Кобзар «першим виразно висловив ідею повної незалежності українців, як нації і вкупі з тим зостався толерантним до інших націй» [2, с. 59].

За словами В. Шаяна, «про таке братство мріяв Т. Шевченко у своїй «Тризні», і візія Шевченка здійснилася... на його Могилі» [13, с. 271]. Знаючи, яку роль грала особистість великого Кобзаря в житті Б. Грінченка, М. Міхновського та Т. Зіньківського, автор зазначив, що на могилі Т. Шевченка тарасівці пробудилися до справжнього національно-духовного життя й водночас почали продовжувати революційний чин самого Т. Шевченка [13, с. 273]. На думку автора, така подія означувала невидиме для ока поєднання політичного чину й духовного розвитку, початок якого було покладено на могилі Т. Шевченка.

Останньою публікацією згаданого циклу є стаття «Поезія благородного героїзму», де автор аналізує поетичну спадщину Б. Грінченка та її роль у пробудженні національної свідомості українців. За визначенням В. Шаяна, «чіткою і незмінною основою всієї поетичної і загальнолітературної творчості Грінченка є ідеологія українського націоналізму в зарані його теоретично-програмового самоусвідомлення. Це також чітка і незмінна основа всієї поетичної і загальнолітературної творчості Грінченка» [14, с. 893]. Та й саме життя Б. Грінченка було послідовним і яскравим прикладом безмежної вірності ідеям у боротьбі, муках і подвигах. Ті ж високі цінності відбилися і в його поетичній спадщині.

Крім закликів до боротьби, цілий цикл віршів Б. Грінченка, куди належить і знаменитий вірш «До праці», закликає насамперед до невтомної праці задля української справи. На думку В. Шаяна, «першим завданням Шевченкового слова було розрізати серце раба мечем обоюдним і вищідити із нього сукровату кров раба, а налити туди чистої, святої та козацької. Тому «праця», що до неї закликає Грінченко, є тільки вступом до боротьби» [14, с. 893].

Велика кількість балад і поем Б. Грінченка присвячена темі національно-визвольної боротьби українського народу проти загарбників. Сюжет кожної із тих поем – народний, козацький чи повстанський, «оповіщує неперевершений героїзм, саме як єдиний в історії героїзм української нації. Всі оті буйні соколи й орли із його балад – це сини його народу, в душах яких живе і горить незгасний вогонь героїзму як основна їхня сила» [14, с. 900].

До «справжніх архітворів української народно-лицарської балади В. Шаян відніс поеми «Останній борець», «Отаман музика», «Смерть Отаманова», «Лесь Преславний гайдамака» та «Ярина». Їх сюжети в багатьох випадках мають історичне підґрунтя. Наприклад, у поемі «Ярина» яскраво описує роль жінки в історії України. У поемі йдеться про облогу поляками м. Кальника в 1671 р. Козак Іван стереже таємний хід. У місті смертельний голод. Дівчина Ярина приносить йому вночі їжу. Та коли

однієї ночі вона принесла вже останній шматок хліба, козак зневірився. Він хоче піддатися ворогові, пройти крізь таємний хід і відкрити його ворогові заради спасіння свого життя і особистого щастя з коханою. Але не так думає хоробріша за нього дівчина. Спалахує драматична розмова, що переростає в жорстоку боротьбу між ними. Врешті Ярина вбиває зрадника батьківщини, але й сама падає смертельно поранена його ножом. Це, на думку В. Шаяна, не тільки «братовбивство, а й убивство найдорожчої особи на світі, яка зрадила священний ідеал волі батьківщини». Як бачимо, використовуючи сюжети з героїчного минулого козацької доби, Б. Грінченко прагнув пробудити в читачів національну самосвідомість і спонукати їх до визволення.

Підсумовуючи огляд, автор розвідки зазначає, що в поезії Б. Грінченка «часто звучить мотив самотнього чи останнього лицаря у боротьбі із переважаючим ворожим заливом. У таких моментах він підкреслює Священність Стягу, його лицарську оборону аж до смерті і в цьому підтвердженні Священности Стягу він бачить певну перемогу в майбутньому тої Ідеї, за яку гине його лицар» [14, с. 903].

Отже, така багатоаспектна розвідка про життєвий і творчий шлях Б. Грінченка була надзвичайно актуальною для свого часу, бо знайомила широке коло українських читачів еміграції з життям видатного українця. На відміну від більшості радянських дослідників, котрі у своїх працях про Б. Грінченка були тенденційними та упередженими, В. Шаян мав змогу використати велику кількість першодруків просвітника та розвідок, що не були доступні як широкому загалу в СРСР, так і закордонному читачеві. Серію статей про Б. Грінченка проймає головна ідея його боротьби за самостійність українців, самобутність українського народу та можливість і необхідність його самостійного розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бебель А., Пернерсторфер Е. Національна та інтернаціональна ідея. Переклад з німецької мови з передмовою і додатком Б. Грінченка. Київ, 1906. 38 с.
2. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. *Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалог про українську національну справу*. Київ, 1994. С. 34–105.
3. Грінченко Б. Словарь української мови: у 4 т. Київ, 1958–1959. Т. 1: А–Ж. 1958.
4. Грінченко М. Кому які книги послано. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. Од. зб. 33347. 50 арк.
5. Грінченко М., Верзилів А. Чернігівська українська громада. *Чернігів і північне лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали*. Чернігів, 1928. С. 463–487.
6. Дорохіна Т. Часопис «Визвольний шлях» в українській зарубіжній історичній та суспільно-політичній думці 1948–1991 рр. : дис. ... канд. іст. наук. Чернігів, 2006. 294 с.
7. Жуковський А. Національне питання в полеміці між М. Драгомановим і Б. Грінченком. *Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалог про українську національну справу*. Київ, 1994. С. 18–30.
8. Історія України, українського народу та його культури у журналі «Визвольний шлях». Систематичний покажчик (1948 – серпень 1991). Київ, 2021. 346 с.
9. Коряк В. Українська література: конспект. Харків, 1928. 223 с.
10. Художня література, видана на Україні за 40 років. 1917–1957. Харків, 1958. 439 с.
11. Шаян В. Життя і творчість Бориса Грінченка: 3 нагоди століття з дня його народження. *Визвольний шлях*. № 11–12. 1963. С. 1287–1303.
12. Шаян В. Життя і творчість Бориса Грінченка: 3 нагоди століття з дня його народження. Ч. II. *Визвольний шлях*. № 1. 1964. С. 59–67.
13. Шаян В. Містерія могили Тараса Шевченка. *Визвольний шлях*. № 3. 1964. С. 271–274.
14. Шаян В. Поезія благородного героїзму. *Визвольний шлях*. № 9. 1964. С. 893–903.

References:

1. Bebel, A., Pernerstorfer, E. (1906) *Natsionalna ta internatsionalna ideia* [National and international idea]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Danylenko, V. (Ed.), Herasymova, H. (Comp.) (2021) *Istoriia Ukrainy, ukrainskoho narodu ta yoho kultury u zhurnali «Vyzvolnyi shliakh»: Systematychnyi pokazhchuk (1948 – serpen 1991)* [The history of Ukraine, the Ukrainian people and its culture in the magazine «Liberation Path»: Systematic index (1948 – August 1991)]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Dorokhina, T. (2006) *Chasopys «Vyzvolnyi shliakh» v ukrainskii zarubizhnii istorychnii ta suspilno-politychnii dumtsi 1948–1991 rr.* [The magazine «Liberation Path» in Ukrainian and foreign historical and socio-political opinion 1948–1991]. Chernihiv [in Ukrainian].
4. Grinchenko, B. (1994) *Lysty z Ukrainy Naddniprianskoi* [Letters from Naddnipryanska Ukraine]. *Grinchenko B. – Drahomanov M. Dialoh pro ukrainsku natsionalnu spravu* (pp. 34–105). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhheohrafii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Grinchenko, B. (Comp.) (1958) Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Vol. 1, p. VII. Kyiv: AN URSR [in Ukrainian].
6. Grinchenko, M., Verzyliv, A. (1928) Chernihivska ukrainska hromada [Ukrainian community of Chernihiv]. In M. Hrushevskiy (Ed.) *Chernihiv i pivnichne livoberezhzhia. Ohliady, rozvidky, materialy* (pp. 463–487). Chernihiv [in Ukrainian].
7. Koriak, V. (1928) Ukrainska literatura: konspekt [Ukrainian literature: synopsis]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
8. Khudozhnia literatura, vydana na Ukraini za 40 rokiv. 1917–1957 [Fiction published in Ukraine over the past 40 years. 1917–1957] (1958) (pp. 86–92). Kharkiv [in Ukrainian].
9. Zhukovskiy, A. (1994) Natsionalne pytannia v polemitsi mizh M. Drahomanovym i B. Grinchenkom [The national issue in the controversy between M. Drahomanov and B. Grinchenko]. *Grinchenko B. – Drahomanov M. Dialoh pro ukrainsku natsionalnu spravu* (pp. 18–30). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Shaian V. (1963) Zhyttia i tvorchist Borysa Hrinchenka: Z nahody stolittia z dnia yoho narodzhennia. Vyzvolnyi shliakh. № 11–12. (pp. 1287–1303).
11. Shaian V. (1964) Zhyttia i tvorchist Borysa Hrinchenka: Z nahody stolittia z dnia yoho narodzhennia. Ch. II. Vyzvolnyi shliakh. № 1. (pp. 59–67).
12. Shaian V. (1964) Misteriia mohyly Tarasa Shevchenka. Vyzvolnyi shliakh. № 3. (pp. 271–274).
13. Shaian V. (1964) Poeziia blahorodnoho heroizmu. Vyzvolnyi shliakh. № 9. (pp. 893–903).